

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW

TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Arapçada “عقل/Akale” Maddesinin Anlam Alanı ve Kur’an’da Kullanımı

Semantic field of substance for “عقل/ a-ka-le” in Arabic and usage of it in the Qur’ān

Kıyasettin ARSLAN

Dr. Öğretim Gör.

Akdeniz Ün. İlahiyat Fak.

Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı.

Email: kiyasettinarslan@akdeniz.edu.tr

Orcid 0000-0003-2191-7582

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi-Date Received | 19 Şubat / February 2020

Kabul Tarihi-Date Accepted | 25 Mart / March 2020

Yayın Tarihi-Date Published | 30 Mart / March 2020

Yayın Sezonu | Ocak – Şubat - Mart

Pub Date Season | January – February- March

Atıf/Cite as: Arslan, Kıyasettin, Arapçada “عقل/Akale” Maddesinin Anlam Alanı ve Kur’an’da Kullanımı/Semantic field of substance for “عقل/ a-ka-le” in Arabic and usage of it in the Qur’ān. tarr: Turkish Academic Research Review, 5 (1), 51-68 doi: tarr.691426

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Arapçada “عقل/Akale” Maddesinin Anlam Alanı ve Kur’an’da Kullanımı

Kıyasettin ARSLAN¹

Özet

Bir dilin öğrenilmesinde kelimelerin yüklendiği anlamların bilinmesi önemli bir olgudur. Kelimelerin anlamlarının zamanla daraldığı veya genişlediği bilinmektedir. Arap dilinde bahsedilen bu durumların tamamına rastlamak mümkündür. Araplar, İslam’ın gelişi ile birlikte yeni bir inanç ve kültürle karşılaştılar. Bu yeni inanç ve kültür onların eski inanç ve kültürlerine yeni değerler, dillerine yeni lafızlar getirmenin yanı sıra, var olan lafızlara yeni manalar yüklemiş ya da kullanılagelen manalarda birtakım değişimler yapmıştır. Bir dil mucizesi olarak indirilen Kur’an’ın bunda katkısı büyüktür. Kur’an merkezli dil çalışmaları sayesinde Arap dilinin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaştığı söylenebilir. Bu makalede **عقل** maddesi anlambilim açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Sözü geçen kelime, bazı klasik Arapça sözlüklerden taranarak bu kelimenin delalet ettiği manaların tespitine çalışılmış sonra Kur’an’da kelimenin geçtiği ayetler tespit edilerek bazı müfessirlerin bu kelimeye yükledikleri manalara yer verilmiştir. Bu sayede kelimenin manasında anlam daralması ya da anlam genişlemesi olup olmadığının tespitine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur’an, Anlambilim, Akıl, Arapça, Arapçada “عقل/ a-ka-le”

Semantic field of substance for “عقل/ a-ka-le” in Arabic and usage of it in the Qur’ān

It is important to know the meanings of words when a language is learned. Besides this it is clear that the meanings of the words become narrowed or widened in time. It is possible to come across all of these situations which are mentioned above in the Arabic language. The Arabs are confronted with a new belief and a new culture with Islam. These new beliefs and cultures bring new values to their old, beliefs and cultures, new words to their tongues, as well as new changes to existing words or changes in used manners. Also the languages of the Qur’ān as the miracle play a great role in this. Thanks to the Qur’ān -based language studies, Arab language reached development level in the present time. I will examine the word **عقل** in

¹ Dr. Öğr. Gör., Akdeniz Ün. İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı.
email: kiyasettinarslan@akdeniz.edu.tr

term of semantic. First of all, the meanings of this word searched classical Arabic lexicon and then the word determined from Qur’ân verses. Besides this I will give some interpreter opinions about the meaning of this word. Thanks to these I will try to determine that whether the meaning of the word narrowed or not.

Key words: Qur’ân, Semantics, Mind, Arabic, “عقل/ a-ka-le” in Arabic

Giriş

Dillerin öğrenilmesinde kelimelerin anlamların bilinmesi önemlidir. Ancak bir dildeki kelimelerin anlamları, dilin kullanıcılarının ihtiyaçlarına veya tarih içinde geçirdikleri kültürel değişime göre, zamanla farklılaştığı, kullanım alanlarının daraldığı veya genişlediği görülmektedir. Araştırma alanımız olan Arap dilinde de bunları görmek mümkündür. Araplar, İslam’ın gelişimi ile birlikte yeni bir inanç ve kültürle karşılaştılar. Bu yeni inanç ve kültür, onların dillerine bu inanç ve kültürü ifade edecek yeni lafızlar katmasının yanısıra var olan lafızlara yeni manalar yüklemiş ya da kullanılagelen manalarda birtakım değişimler yapmıştır. Bir dil mucizesi olarak indirilen Kur’an’ın Arap diline mana ve üslup bakımından birçok katkısı olmuştur.

Kur’an’ın, Arap dilinin korunmasına ve gelişmesine büyük katkılar sağladığı ve Kur’an merkezli dil çalışmaları sayesinde Arap dilinin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaştığı söylenilebilir. Araştırmalar göstermektedir ki Arap dili gramer çalışmaları, Kur’an’ı doğru okumak ve doğru anlamak olgusu üzerinden hareketle yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde ilk dönemlerden itibaren Arap dil ekollerinin oluştuğu görülmektedir. Arap dili ile ilgili çalışmalarda Kur’an da-ima dayanak kabul edilmiştir. Biz de bu makalede, üzerinde kelimeler ve felsefe alanlarında birçok çalışma yapılan² “akıl/عقل” kavramının, Dilbilim’in (dili inceleyen bilim)³ alt disiplini anlambilim ve sarf bilimi açısından kelime yapısını ve yüklendiği anlamların neler olduğunu araştırdık. Kelimenin Kur’an’da kullanımının nasıl olduğunu ve bazı müfessirlerin kelimeye yükledikleri anlamları bulmaya çalıştık. Kelimenin kullanımı ve yüklendiği anlamlar açısından anlam kayması, anlam daralması, anlam genişlemesi gibi yönlerden uğradığı değişimleri tespit etmeyi hedefledik. Bu makalede söz konusu kelime *Kitâbu’l-’Ayn, el-Muhassas, Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luga, Mu’cemü’l-Ta’rifât, Mucemü Divâni’l-Edeb, Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an, Esâsu’l-Belağa, el-Garîbu’l-Musannef* gibi klasik Arapça sözlüklerden taranarak kelimenin delalet ettiği manaların tespitine çalışılmıştır. Sonra Kur’an’dan bu kelimenin geçtiği ayetleri tespit ederek kullanım türleri

2 Bu çalışmalar için bkz. Şentürk, Mustafa, *Kur’an’da Akıl*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004; Yakıt, İsmail, *İslâm’ı Anlamak*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009; Yakıt, İsmail, “Mevlâna’da Akıl ve Akılın Kritiği”, *Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, Sayı:3; Şule, Ağaç, *Arap Dilinde Akıl Kavramına Semantik Bir Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2014; Şahin, Naim, “Kur’an-ı kerim’de akıl ve aklın değeri meselesi” *Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:VIII, Konya 1999; Pişgin, Yasin, “Kur’an’da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelam Araştırmaları*, 2013; Duru, Mehmet Ali, “Kuran’ı kerim’de A-K-L (ك ل ع) kelimesi semantik tahlil ve İslam düşüncesinde teşekkül eden akıl anlayışlarıyla bir mukayese”, *Hikmet yurdu* 2015/2, 181-211.

3 Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 14; Vardar, Berke, *Dilbilim’in Temel Kavramları Ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları 1998, 21; Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları 1998, 49.

gösterilmiş ve bazı müfessirlerin⁴ bu kelimeye yükledikleri manalara yer verilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi عَقْل maddesiyle ilgili yapılan çalışmalar, kelimenin bazı sözlük anlamlarına değindikten sonra “Akıl” kelimesi üzerinde yapılan felsefi yönere değinilmiştir. Bu makalede kelimenin anlam alanının yanısıra sarf açısından, isim, fiil, kullanımları ve bu kullanımların vezinleri, şahıs kiplerine göre hangi kipte kullanıldıklarının tespiti yapılmış, kelimenin anlam ve kullanımında, daralma ya da genişleme olup olmadığı görülmeye çalışılmıştır.

1. عَقْل Maddesinin Kullanımı ve Anlamları

1.1. عَقْل Kökünün Müştakları

عَقْل kelimesi ع ق ل harflerinden oluşan mazi bir fiildir. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) bu harflerin yer değiştirmesiyle علق/asıldı-yapıştı, قلع/söktü kopardı, لقع/yaladı, لقع/ısırdı kelimelerinin türetildiğini ve bu kelimelerin kullanılır olduğunu belirtir. عَقْل 2. babdan mazi bir fiil olup muzarisi يَعْقِل, mastarı عَقَلًا, ism-i faili عاقِل / عَقُول ve ism-i mefulü مَعْقُول şeklinde gelir.⁵ Sözlüklerde söz konusu kök harflerden oluşan isim ve fiil olarak kullanılan kelimelerin olduğu görülmüştür.

1.2. Kökü عَقْل Olan İsimler

Arapçada kök harfleri ع ق ل olan birçok isim kullanılmaktadır. Makalenin bu başlığında bu kök harflere, harf eklemesi ya da hareke değişmesiyle türetilmiş isimler ve anlamları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu maddeden türetilen ve isim olarak kullanılan en meşhur kelime Türkçeye de aynı anlam ile geçen “akıl” kelimesidir. Kelime sözlüklerde “نَقِيضُ الْجَهْلِ/ cehaletin karşısı”⁶ ve “القوة المتهيئة لقبول العلم/ ilmi kabullenmeye hazır güç”⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Akılla anlaşılan şey manasına “هو ما يُفْهَمُ مِنَ الْعَقْلِ”⁸ cümlesi kullanılır. Bu cümlede de anlama, kavrama, düşünme melekesi anlamında الْعَقْل kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bazı sözlüklerde geçen “لَمَنْ يَكُونُ لَهُ إِرْبٌ وَمَعْقُولٌ”⁹ ifadesinde مَعْقُول kelimesi الْعَقْل kelimesi yerine kullanılmıştır.¹⁰ Bu bağlamda kelimenin delalet

4 Bu müfessir ve eserleri için, bu makalenin kaynakçasına bakınız.

5 Halil, b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitâbu'l-'Ayn*, Tah. Mehdi Mahzumî, İbrahim Semarrâî, Dâru Mektebeti'l-Hilal, ty, I/159; İbn. Faris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Tah. Abdusselam Muhammed Harun, 1979. IV/ 69.

6 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159.

7 er-Râğîb, el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, Tah. Adnan Dâvûdî, Dimeşk 2009, 577.

8 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159.

9 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* I/ 159; İbn. Side Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, Tah. Halil İbrahim Ceffal, Daru İhyai Tûrasü'l-Arab, Beyrut 1996, I/ 252; İbn. Faris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, I/ 89; ez-Zemahşeri, Amr b. Ahmed, *Esâsu'l-Belağa*, Tah. Muhammed Basıl, Beyrut 1998, I/ 671, aynı anlam için bkz. el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 578.

10 el-Herevi, Kasım b. Sellam, *el-Garibu'l-Musannef*, Tah. Saffan Adnan Davudi, Mecelletü'l-Camiati'l-İslamiyyeti bi'l-Medîneti'l-Münevvera ty. I/ 360; İbn. Side, *el-Muhassas*, V/ 152; el-Farabi, İbrahim b. el-Hüseyn, *Mu'cemu*

ettiği şeyin cisim olmayıp Ruh gibi bir varlığının olduğu söylenilmektedir.¹¹ Kelimenin çoğulu kuralsız (cem-i teksir) olarak عُقُولٌ şeklinde gelir.¹² İsfahânî (ö. 425/1033) aklın faydalandığı ilme de عَقْلٌ denildiğini ifade etmektedir.¹³ Yine kelime الْعَقْلٌ şeklinde kullanıldığında “العقل وهو الحابس عن ذميمة القول والفعل/ kişiyi söz ve fiilin bayağısından, adisinden uzaklaştıran şey manalarına gelmektedir.¹⁴ Adamın anlayışı güzel ve akli üstün olursa ona akıllı adam anlamında “رَجُلٌ عَقُولٌ” denilir.¹⁵

Öldürme suçundan sonra ödenen karşılık (diyet) anlamında عقل kelimesi kullanılmaktadır.¹⁶ Diyetin الْعَقْلٌ olarak isimlendirilmesinin sebebi olarak; diyet için alınan develerin, maktulün bahçesinde toplanıp bağlanması veya kan dökmeyi engellemesi zikredilmektedir.¹⁷ Dizlerin bağı çözülmek ve ayağın yalpalaması¹⁸ bir tür elbise,¹⁹ kale ve sığınak manalarında da kullanılmaktadır.²⁰ Kelimenin kale ve sığınak manalarına kullanımı için “... تَنْفَعُهُ الْعُقُولُ لَوْ أَنَّ الْمَرْءَ ... / keşke kişiye sığınaklar fayda verse”, “وَأَنْسَى أَنْ اللَّهَ فَوْقَ الْمَعَالِقِ/ Allah’ı bütün kalelerin üzerinde olduğunu unuttu” ve “وَفُلَانٌ مَعْقِلٌ قَوْمِهِ/ filan kişi işler kötüleştiğinde kavminin sığınağıdır” örneklerini de ekleyebiliriz.²¹

Kelimenin vezni değişip الْعِقَالِ şeklinde kullanıldığında الرِّبَاطُ/ bağ-ip,²² yuka-sığ (derin olmayan) kuyu,²³ bayağı, adi ve değersiz anlamlarına gelir.²⁴ Kelimenin bu vezindeki anlamları arasında yukarıda değinilen develerden yıllık verilen sadaka anlamı tekrarlanmakta²⁵ ve sadakaya عِقَالٌ denmesinin sebebi olarak da diyet sahibini sadakayı talep etmekten ve günaha dalmaktan alıkoyup, koruması belirtilmektedir.²⁶

Dîvânî'l-Edeb, Tah. Ahmed Muhtar Ömer, Kahire, 2003, III/ 318.

11 Seyyid Şerif, el-Cürçânî, *Mu'cemü'l-Ta'rifât*, Tah. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire 2004, 128.

12 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 69

13 el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 577.

14 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 69.

15 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 69.

16 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 578; İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV,70.

17 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/71; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

18 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 73; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

19 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60.

20 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; İbn. Side, *el-Muhassas*, III/ 461; İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 70; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671; el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, 578.

21 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 161. Diğer sözler için bkz. Aynı yer, İbn. Side, *el-Muhassas*, III/ 461.

22 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159; İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 71; el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, s.578.

23 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 73.

24 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 72; Seyyid Şerif, el-Cürçânî, *Mu'cemü'l-Ta'rifât*, 128.

25 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159.

26 İbn. Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV/ 71, 72; el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 578.

Kelimenin vezni *العقلية* olduğunda çoğulu *عَقَائِل* gelirse içki içtiğinden dolayı evine hapsedilmiş kadın anlamına gelmektedir.²⁷ Müfredi *عَقِيلَةٌ* olup çoğulu *العَقَائِل* şeklinde gelirse inci,²⁸ kavmin akıl danesi, yüce, üstün kişi ve efendi²⁹ gibi anlamlar içermektedir. Kelime “akıl dane” manasında kullanıldığında müzekker ve müennesler için müşterek kullanılmaktadır.³⁰ Yine kelime bu vezinde kullanıldığında, bir şeyin en iyisi, en güzeli, her şeyin en iyisi anlamına geldiğini ifade etmek için “*عَقِيلَةٌ كُلُّ شَيْءٍ أَكْرَمُهُ*” ibaresine yer verilmektedir.³¹

Kâtilin diyetini ödeyen kardeşleri ve amcaoğullarından oluşan akrabalarına *العَاقِلَةُ* denilmektedir.³² Bir başka kaynakta görülen “*والدية على العاقلة* / diyet âkileler (akrabalar) üzerinedir” şeklindeki kullanım da aynı manaya delalet etmektedir.³³

Tekili *مَعْقَلَةٌ* çoğulu *مَعَائِل* şeklinde kullanıldığında *مَرَاتِب* derece/mertebe manasına gelmektedir. Bu kullanım “*فُلَانٍ عَلَى مَعَائِلِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَيَبْنُو* / falanca oğulları diyet hususunda cahiliyedeki mertebeleri üzeredirler” şeklindeki ibareden anlaşılmalıdır.³⁴

Bu kök harflerden müştak olan *العُقَالُ* ve *العُقُولُ* kelimeleri develerin ayağında görülen bir tür hastalık³⁵ *مَعْقُولَةٌ* ve *عُقَالٌ* şeklinde kullanıldığında devenin ayağını kayalıklar arasından zorla çıkarır gibi zorlanarak, aksayarak yürümesi ve genellikle kışları devede görülen bir tür hastalık anlamına gelir.³⁶ Bilinen bir at türünü ifade etmek için de *العُقَالُ* denir.³⁷

Nehir ve vadinin kıvrımı, yüksek ve eğimli yerleri, anlaşılması zor-garip, karmaşık işler, gidilemeyen-ulaşılabilen yerlere *العَاقُولُ* denilmekte³⁸ çoğulu *عَقَائِلُ*, ya da *عَقَائِيلُ* şeklinde gelmektedir.³⁹ Dili tutulup konuşamayan kişiye de *المَعَائِلُ* denir.⁴⁰

Söz konusu kök harflere eklemeye yapılarak türetilen *العَقْنَقَلُ* kelimesi; kumun birikip tepelik oluşturmaya, vadinin çeşitli etkenlerden dolayı genişlemesi, bükülmüş eğrilmiş şey ve yuva anlamları

27 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 59-60.

28 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

29 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, Amr b. Ahmed, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

30 **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 73.

31 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60.

32 **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/70; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

33 ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671; el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, 578.

34 **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/71.

35 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60. **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671; el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, 579.

36 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 60; el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, 579.

37 **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 75.

38 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 161; **İbn.** Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 73.

39 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 161.

40 ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belağa*, I/ 671.

rına gelir.⁴¹ Yuva anlamı için “عَفَنَ مِنَ الضَّبِّ أَطْعَمَ”/ kertenkele yuvasında da olsa kardeşini doyur” şeklinde darb-ı mesel getirilir.⁴² Aynı kökün مَعْقَلَةٌ şeklindeki müştakı çölde bir yer, عَاقِلٌ şeklindeki müştakı bir dağ ismi,⁴³ güzel ahlaklı, edepli, muttaki, ciddî kişi anlamlarına gelmektedir.⁴⁴ Bir başka müştak olan عَقْلَاءُ bacakları ince, adaleleri kalın kadın anlamına gelmektedir.⁴⁵

Sonuç olarak عَقَلَ maddesinin isim olan müştakları dikkate alındığında; ilim, öğrenme, anlama, kavrama, düşünme melekesi, bayağı ve adilikten uzaklaştıran şey, diyet, yalpalamak, elbise, kale-sığınak, bağ-ip, yuka-sığ, bayağı, adi ve değersiz, sadaka, hapsedmek, inci, akıl dane, yüce, üstün kişi ve efendi, kardeşleri ve amcaoğullarından oluşan akrabalar, derece-mertebe, develerde görülen bir tür hastalık, yüksek ve eğimli yer, zor-garip, karmaşık işler, dil tutulması, kumun birikip tepelik oluşturması, bükülmüş eğrilmiş şey, yuva, güzel ahlaklı, edepli, muttaki, ciddî ve bacakları ince, adaleleri kalın kadın gibi çok geniş bir anlam alanı vardır.

1.3. Kökü عقل Olan Fiiller

Arap dilinde söz konusu kök harflerden oluşan, çeşitli anlamlara delalet etmek için sülâsi ve sülâsi mezit yapıda fiillerin kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan bu iki yapıdaki fiillerin hangi anlamlara delalet ettiğini yukarıda belirtilen klasik sözlükten faydalanarak aşağıda verilen yapıda ve anlamlarda kullanıldığını tespit ettik.

1.3.1. Sülâsi Fiil Olarak Kullanımları

Kök harfleri عَقَلَ olan sülâsi fiil kullanıldığı bağlama göre çeşitli anlamlara delalet etmektedir. Makalenin bu başlığında fiilin bağlamına göre aldığı manalardan tespit edilenlerine yer verilecektir.

Söz konusu fiilin bağlamı hasta olduğunda, ishalin kesilip iyileşmesi anlamında “عَقَلَ بَطْنُ الْمَرِيضِ / hastanın ishali kesildi”,⁴⁶ “عَقَلَ الطَّعَامَ بَطْنَهُ”/ yemek onun ishalini kesti”⁴⁷ şeklinde kullanılmıştır. Kelimenin bağlamı çocuk ve bunak ise; anlayışı geliştirdi, anladı, zeki oldu anlamında “عَقَلَ الْمَعْتُوهُ وَالصَّبِيَّ”/ çocuk ve bunak anladı”⁴⁸ demek için عَقَلَ fiili kullanılmaktadır. Bir şeyi anladı-bildi, önceden bilmediği bir şeyi sonra öğrendi manasına delalet ettiği “

41 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 161; İbn. Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 73.

42 İbn. Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 73,74.

43 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 161; İbn. Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 74; İbn. Side, *el-Muhassas*, III/ 461.

44 İbn. Side, *el-Muhassas*, I/ 252.

45 İbn. Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 73.

46 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159.

47 İbn. Side, *el-Muhassas*, I/ 469, ayrıca bkz. İbn. Side, *el-Muhassas*, IV/ 37; İbn. Faris, *Mu'cemuMekâyisi'l-Luga*, IV/ 72.

48 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I/ 159.

وَعَقَلَ الشَّيْءَ: فَهَمَهُ”⁴⁹ ve “إِذَا عَرَفَ مَا كَانَ يَجْهَلُهُ قَبْلَ”⁵⁰ önceden bilmediği bir şeyi öğrendiğinde عَقَلَ denir”⁵⁰ şeklindeki ifadelerden anlaşılmalıdır.

Fiilin kullanıldığı bağlam iş olursa; işten vazgeçti ya da bir işten uzak durdu⁵¹ yaptığı yanlışın farkına vardı-yanlışını anladı⁵² kaçındı ve sığındı,⁵³ bağlam deve ve benzeri varlıklar olduğunda bağ-ip vb. şeylerle bağladı, düğümledi,⁵⁴ öldürülen kişinin diyetini ödedi,⁵⁵ bir şeyin gölgesi oluştuğunda, bir grup gölgeye çekildiğinde,⁵⁶ güreş esnasında rakibe, bir tür teknik, oyun (şagzebiyye çelmesi) yaparak galip gel,⁵⁷ geyiğin yüksekçe bir yere çıkıp, mahsur kalmasını ifade etmek için عَقَلَ denir.⁵⁸

Mef’ul almadığı, lazım fiil olarak kullanıldığında, aklı tutuldu, hapis olundu anlamında عَقَلَ denir.⁵⁹ Söz konusu fiil harf-i cerli ve harf-i cersiz kullanılmaktadır.⁶⁰

1.3.2. Mezid Fiil Olarak Kullanımları

عَقَلَ fiilinden tespitlerimize göre اعْتَقَلَ ve عَاقَلَ şeklinde iki mezid sığa kullanılmaktadır.

Kelime عَاقَلَ şeklinde kullanıldığında, bir şeye karşılık gelmek, denk düşmek anlamına geldiği “إِنَّ الْمَرْأَةَ تُعَاقِلُ الرَّجُلَ إِلَى ثَلَاثِ دِيَّتَيْهَا”⁶¹ şeklindeki ibareden anlaşılmalıdır. Mezidi اعْتَقَلَ şeklinde kullanıldığında, bir şeyi bir yere bıraktı-koydu anlamlarına geldiği “إِذَا وَضَعَهُ بَيْنَ رِكَابِهِ وَسَاقِيهِ”⁶² okunu dizleri ile baldırı arasına aldığı “اعْتَقَلَ”⁶² şeklindeki ibareden anlaşılmalıdır. Bağladı sabitleti,⁶³ güreşte şâzebe oyunu yaptı⁶⁴ dili tutuldu, konuşamadı⁶⁵ ve diyet aldı anlamına delalet etmek için اعْتَقَلَ denir.⁶⁶

49 İbn. Side, *el-Muhassas*, IV/ 377.

50 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 69.

51 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 69-73

52 ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

53 İbn. Side, *el-Muhassas*, III/ 461.

54 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu l-‘Ayn*, I/159, وَهُوَ الرِّبَاطُ لِأَقْوَى، وَإِذَا شَدَدْتَ يَدَهُ بِعِقَالِهِ، وَهُوَ الرِّبَاطُ لِأَقْوَى، İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; İbn. Side, *el-Muhassas*, II/ 213.

55 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu l-‘Ayn*, I/ 60, aynı anlam için bkz. ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671; İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 70. Aynı anlamda عَرِمْتُ جُنَائِيهِ، إِذَا عَرِمْتُ عَنْ فُلَانٍ، إِذَا عَرِمْتُ عَنْ فُلَانٍ، başka bir ibare için bkz. İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 70

56 İbn. Side, *el-Muhassas*, II/ 394, IV/ 377, 381; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671; el-Farabi, *Mu’cemu Dîvâni l-Edeb*, II/ 325.

57 Halil, b. Ahmed, *Kitâbu l-‘Ayn*, I/ 61; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

58 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; İbn. Side, *el-Muhassas*, IV/ 377.

59 İbn. Side, *el-Muhassas*, IV/ 323; İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 73.

60 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 70.

61 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 71; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

62 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

63 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

64 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

65 İbn. Faris, *Mu’cemu Mekâyisi l-Luga*, IV/ 72; ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I/ 671.

66 ez-Zemahşeri, *Esâsu l-Belağa*, I, 671.

Söz konusu kök harflerden oluşan fiilin mücerret ve mezit kullanımlarının olduğu görülmüştür. Mücerret kullanımında; ishali kesildi, iyileşti, anlayışı gelişti, anladı, bildi, öğrendi, vazgeçti, uzak durdu, farkına vardı, yanlışını anladı, kaçındı, sığındı, bağladı, düğümledi, diyet ödedi, gölge oluştu, gölgeye çekildi, güreş esnasında rakibe bir tür teknik oyun (şağzebiyye çelmesi) yaparak galip geldi ve akı tutuldu gibi anlamlara delalet etmektedir. Mezit kullanımın **عَاقَلَ** sığası, karşılık gelmek, denk düşmek; **عَتَقَلَ** sığası, bir şeyi bir yere bıraktı-koydu, bağladı sabitledi, güreşte şâzebe oyunu yaptı, dili tutuldu, konuşamadı ve diyet aldı gibi anlamlara delalet etmektedir.

2. **عقل** Maddesinin Kur’an’da Kullanımı

Yapılan tespitlere göre **عقل** maddesi Kur’an’da isim olarak geçmemektedir. Onun yerine aynı anlama gelen müteradif kelimeler kullanılmaktadır.⁶⁷ Kur’an’da bu maddeden sadece fiil sığaları kullanılmaktadır. Makalenin bu bölümünde bu maddeden gelen fiil sığalarının, Kur’an’da hangi sığalarda ve hangi edatlarla kullanımlarının olduğu tespit edilmiş sonra da bazı müfessirlerin bu kullanımlarla ilgili yorumlarına yer verilmiştir.

2.1. Mazi Fiil Formunda Kullanımı

Araştırmamız sonucunda bu kelimenin Kur’an’da mazi formda bir yerde kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu kullanım (**مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ...**)⁶⁸ ayetinde geçen **عَقَلُوهُ** şeklindeki terkipte mazi sığasında üçüncü çoğul şahıs kipi ve olumlu üslupta geçmektedir. Bazı müfessirler ayette geçen söz konusu kelime için **علم** / bildi,⁶⁹ **عَرَفَ** / tanıdı,⁷⁰ **فهم** / anladı,⁷¹ **وَعَى** / iyice anladı, kavradı⁷² ve **ضبط** / bağladı-kayıtladı⁷³ manalarını tercih etmişlerdir.

2.2. Muzari Fiil Formunda Kullanımı

Yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu kelime **عَقَلَ** mazi fiil olarak Kur’an’da sadece bir yerde, diğer yerlerin tamamında da muzari fiilin çeşitli sığalarında ve çeşitli edatlarla birlikte kullanımları şeklinde geçmektedir.

67 Bolay, Süleyman Hayri “AKIL”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II/ 238-242; Pişgin, Yasin, “Kur’an’da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelam Araştırmaları*, 2013, 114. Tespitlerimize göre 30 farklı surede 49 ayette fiil olarak geçmektedir.

68 Bakara, 75.

69 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi’u l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü’r-Risale, 2000, II/ 249.

70 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’an*, Tah. Ahmed el-Berduni, İbrahim Etgış, Alemü’l-kütüb, 1964, II/ 3.

71 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasîf fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, Tah. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Maud, Ahmed Muhammed Sra, Ahmed Abdulğani el-Cemel, Abdurrahman Avis, el-Kütübü’l-İlmiye, Beyrut, 1994, I/ 160.

72 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Tah. Sami b. Muhammed Sellame, Daru Tayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzi, 1999, I/ 308.

73 ez-Zemahşeri, Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’ d-Tenzil*, Daru’l-Kütübü’l-Arabi, Beyrut, t.y. I/ 156.

2.2.1. Muzari Gâib Olumlu Sîgasında Kullanıldığı Ayetler

Tespitlerimize göre söz konusu kelime başlıkta belirtilen sîgada on ayette geçmektedir. Kelimenin geçtiği ayetler ve bazı müfessirlerin ayetlere yaptığı yorumlar aşağıda verilecektir.

Söz konusu kelime (...يَعْقُلُونَ)⁷⁴ şeklinde gâib çoğul olumlu olarak geçmektedir. Müfessirlerin anlamak,⁷⁵ akıl gözüyle bakmak, ders almak,⁷⁶ tefekkür etmek⁷⁷ ve akletmek⁷⁸ manalarını tercih ettikleri görülmektedir. Diğer bazı kaynaklarda söz konusu fiilin faili üzerinden “أهل الإيمان-أهل العقل/ iman ehli-akıl ehli”⁷⁹ ve “لِمَنْ كَانَ وَاعِيًّا/ iyi anlayan kişi için”⁸⁰ şeklinde anlamlar tercih edilmektedir. Kelimenin bizzat kendisinin tercih edildiği gibi (anlamak) يفهمون,⁸¹ (öğüt edinmek) يتعظون,⁸² (boyun eğmek ya da yönelmek) أنابوا,⁸³ ve (düşünmek-ibret almak) يتدبرون⁸⁴ kelimeleri de tercih edilmektedir.

2.2.2. Muzari Gâib Olumsuz Sîgasında Kullanıldığı Ayetler

Söz konusu kelime muzari gâib olumsuz sîgada on iki ayette geçmektedir. Müfessirler bu sîgadaki ayetlerin yorumunda, bir önceki konu başlığında verilen ayetler için yapılan yorumların olumsuzluk edatı almış halini hemen hemen tekrarladıkları göze çarpmaktadır.

Söz konusu kelime (...لَا يَعْقُلُونَ)⁸⁵ şeklinde muzari gâib olumsuz çoğul sîgasında geçmektedir. Bilmemek-akıl etmemek,⁸⁶ “لَيْسَ لَهُمْ فُهُمٌ”⁸⁷ onların anlayışı yoktur” manaları tercih edilmiştir. Bazı müfessirler لا يعقلون/ bilmemek-akıl etmemek şeklinde bizzat kelimenin kendisini olumsuzluk edatı ile tekrarlamışlardır.⁸⁸ Başka bir kaynakta, akıl etmemek, anlamamak, tedebbür

74 Bakara, 164, Ankebut, 35, Ra'd, 4, Nahl, 12, 67, Hac, 46, Furkan, 44, Rum, 24, Rum, 28, Casiye, 5.

75 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, III/ 227, XVII/ 179, 180; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi 'u li Ahkami'l-Kur'an*, IX/ 283.

76 ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 210.

77 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XX/ 33.

78 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVI/ 345.

79 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 5.

80 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV/ 432.

81 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, IV/ 561. Kurtubi tefsirinde kelimeyi aynen almaktadır. Bkz. Kurtubi, *a.g.e.* X/ 84. Benzeri bir tefsir için bkz. İbni Kesir, *a.g.e.* IV/ 561.

82 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVII/ 247.

83 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVIII/ 657; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kurani'l-Mecid*, III/ 275; ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, III/ 162.

84 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XX/ 96; El-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kurani'l-Mecid*, III/ 433.

85 Bakara, 170, 171, Yunus, 42, 100, Ankebut, 43, 63, Maide, 58, Maide, 103, Enfal, 22, Zümer, 43, Hucurat, 4, Haşr, 14,

86 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, III/ 307; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 254; ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 213,

87 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I/ 480.

88 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, III/ 316; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 254; ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 213, et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi 'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XV/ 214; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi 'u li Ahkami'l-Kur'an*, VIII/ 386; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV/ 298.

etmemek, ibret almamak ve hatırlamamak anlamları tercih edilmektedir.⁸⁹ Diğer bir tercih ise idrak edememek/يَذْرِي لَا şeklinde dir.⁹⁰ Daha önce tercih edilen bazı manalar olumsuzluk edatı kullanılarak tekrarlanmaktadır.⁹¹ Diğer bazı kaynaklarda لم ينتفعوا / faydalanamamak,⁹² “عدم” / iman etmemek,⁹³ لا يؤمنون / aklı olmamak⁹⁴ küfürde ısrarcı olmak⁹⁵ ve لا يفتنون / iyice anlamamak⁹⁶ manaları tercih edilmiştir. Bu kaynakta diğer kaynaklardaki tercih edilen manalardan farklı olarak لا يفتنون lafzı kullanılmıştır. Bu lafız kişinin zekâsı ile “bir şeyi iyice anlamak-kavramak” manaları için kullanılmaktadır. Yine bir başka kaynakta لا يتدبرون / tedebbür etmemek-iyice düşünmemek,⁹⁷ cehalet içinde olmak ve kelimenin bizzat kendisi olumsuz üslupla kullanılmaktadır.⁹⁸ Diğer bir ibarede “أَنَّهُمْ بِمَنْزِلَةٍ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ يَمْنَعُهُ مِنَ الْقَبَاحِ” / onlar, kendisini kötülüklerden alı koyan aklı olmayan kişi konumundadırlar” şeklinde aklı olmamak/ لا عَقْلَ لَهُ manası tercih edilmiştir.⁹⁹ Başka bir ayetin yorumunda tekrar eden lafızlarından farklı olarak لا يَهْتَدُونَ / yol bulamamak-doğruya ulaşamamak,¹⁰⁰ hakikate tabi olamamak/ لا يتبعون الحق,¹⁰¹ kabul etmemek/ لا يقبلون lafızları kullanılmaktadır.¹⁰² Bazı kaynaklarda söz konusu fiil tekrar edilerek fiile شَيْئًا / şey kelimesi mef’ul olarak getirilmiştir.¹⁰³ Başka bir yerde “أَكْثَرُهُمْ جُهَالٌ بَدِينِ اللَّهِ” / Allah’ın dinini bilmeyen cahiller”¹⁰⁴ şeklinde fâil takdir edilmiştir. Yine bir başka kaynakta “أَهْلُ الْكِتَابِ وَالْمُتَنَفِّقِينَ” şeklinde fâil takdir edilerek akıl etmeyenlerin, ehli kitap ve münafıklar olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁵ Söz konusu üslup (وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ...)¹⁰⁶ ayetinde müfret gâib olumsuz sîgada kullanılmaktadır. Tefsiri için ما يعقل¹⁰⁷ şeklinde lafzın bizzat kendisi olumsuzluk edatı değişikliği ile akıl etmemek manasında kullanıldığı görülmek-

89 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XI, 341.

90 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi ‘u’l Ahkami’l-Kur’an*, II/ 214.

91 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XV/ 95,

92 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, II/ 548.

93 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, II/ 349.

94 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, II/ 561.

95 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, II/ 373.

96 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, III/ 463.

97 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi ‘u’l Ahkami’l-Kur’an*, XII/ 362.

98 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XI/ 432, kelimenin bizzat kendisinin kullanımı için bkz.

ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, I/ 650.

99 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi ‘u’l Ahkami’l-Kur’an*, VI/ 233.

100 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, III/ 212.

101 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XIII/ 460,

102 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, II/ 451. Kelimenin aynı lafızda kullanımı için bkz.

ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, II/ 209.

103 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XXI/ 299; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, III, 584; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi ‘u’l Ahkami’l-Kur’an*, XV/ 264; İbn Kesir, İsmail b.

Amr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, VII/ 102. Aklı olmamak anlamı için bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi’ d-Tenzil*, IV/ 131.

104 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XXII/ 285,

105 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, VIII/ 75.

106 Ankebut, 43.

107 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi ‘u’l-Beyan fi Tevili’l-Kur’an*, XX/ 40.

tedir. Diğer kaynaklarda da ¹⁰⁸مَا يَعْقِلُ - مَا يَنْدَبِرُ¹⁰⁹ şeklinde daha önce belirtilen mana ve lafızlar tekrar edilmektedir.

2.2.3. **لَعَلَّ** Bağlacı ile Muzari Muhatab Çoğul Sığasında Kullanıldığı Ayetler

Tespitimize göre söz konusu kelime yedi farklı surenin sekiz farklı ayetinde **لَعَلَّ** bağlacı ile kullanılmaktadır.

Söz konusu fiil **لَعَلَّ** bağlacı ile (...¹¹⁰لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ...) şeklinde geçmektedir. Ayette geçen **لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ** ibaresini tefsiriyle ilgili akıl etmeniz için/لتعقلوا/, anlamanız için/لتفهموا/, iman etmeniz için/لكي تعرفوا/, tabi olmanız için/ولتتبعوا/ lafızları tercih edilmiştir.¹¹¹ Başka kaynaklarda **لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ** /لكي تعرفوا/ bilmeniz için,¹¹² **لَعَلَّكُمْ تَعْمَلُونَ** /amel etmek,¹¹³ **لَعَلَّكُمْ تَنْتَعِمُونَ** /kaçınmak-sakınmak,¹¹⁴ **لَعَلَّكُمْ تَنْتَالُوا** /nail olmak-el-de etmek¹¹⁵ anlamları tercih edilmiştir. Diğer bazı kaynaklarda **لَعَلَّكُمْ تَعْمَلُونَ** /bilmek, anlamak ve akıl etmek,¹¹⁶ **لَعَلَّكُمْ تَنْتَدَبِرُونَ** /تندبروا,¹¹⁷ **لَعَلَّكُمْ تَعْرِفُوا**,¹¹⁸ **لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُوا**,¹¹⁹ gibi bilinen lafızlar ve anlamları tekrarlandıktan sonra kuşatmak manasına gelen **لَعَلَّكُمْ تَحِيطُوا** lafzına da yer verilmiştir.¹²⁰ Yine başka kaynaklarda diğer ayetlerin yorumlarında kullanılan **لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُوا** ve **لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُوا**,¹²¹ **لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُوا** ve **لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُوا**,¹²² **لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُوا** ve **لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُوا**,¹²³ **لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُوا** ve **لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُوا**,¹²⁴ Diğer bir kaynaktaki **لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُوا** şeklinde daha önce geçmiş lafız tekrar edilerek emir ifade

108 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 420. ¹⁰⁸أى لا يعقل صحتها وحسنها وفانيتها إلا هم şeklinde ibare için bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, III/ 455.

109 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI/ 279; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XIII/ 346.

110 Bakara, 73, 242, Enam, 151, Yusuf, 2, Nur, 61, Ğafir, 67, Zuhruf, 3, Hadit, 17.

111 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, II/ 233,

112 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 158,

113 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 153.

114 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, I/ 462.

115 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, V/ 266.

116 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 354.

117 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I/ 660; Et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XII/ 221, benzeri lafız için bkz. el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, VII/ 134; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III/ 363.

118 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 337; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XV/ 551

119 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 599.

120 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, II/ 440.

121 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, IX/ 119.

122 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XIX/ 228; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 331

123 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI/ 88.

124 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XXI/ 412; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, IV/ 20; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, IV/ 177.

ettiği belirtilmektedir.¹²⁵ Farklı kaynakların farklı yerlerinde daha önce geçen تَعْقُلُونَ¹²⁶, تَتَذَكَّرُونَ¹²⁷ ve تَتَفَكَّرُونَ¹²⁸ lafızlarının tekrarlandığı görülmüştür.

2.2.4. Olumsuz Soru Üslubu (أَفَلَا) ile Muzari Muhatap Çoğul Sığasında Kullanımı

Tespitimize göre söz konusu fiil, Kur'an'ın أَفَلَا şeklinde olumsuz soru üslubunda on iki suresinin on beş farklı ayetinde kullanılmıştır.

Söz konusu fiil (... أَفَلَا تَعْقُلُونَ...)¹²⁹ ayetinde, daha önceki konu başlıklarında geçen lafız ve anlamda kullanılmakla beraber burada أَفَلَا تَفْقَهُونَ أَفَلَا تَفْقَهُونَ şeklinde olumsuz soru üslubunda kullanılmaktadır. Burada kullanımda farklılık lafızda değil üsluptadır. Diğer bir kaynakta yine daha önce geçen أَفَلَا تَفْطَنُونَ¹³¹, أَفَلَا تَمْنَعُونَ¹³² lafızları ile daha önce geçmeyen فَتَنْبِصُرُوا¹³³ ve تَنْبِصُرُوا¹³³ şeklinde uyanıklık halinde olmak manasında أَفَلَا تَنْبِهُوا¹³⁴ lafzı, basiretli olmak-işin arka planını kavramak manasında تَنْبِصُرُوا¹³⁵ lafzı, hedef kelimenin kök manalarından olan alıkoymak, uzaklaştırmak manasına gelen تَنْهَوْنَ¹³⁶ lafzı tercih edilmiştir. Daha önce geçen işi detaylarıyla bilmek anlamına gelen kelime أَفَلَا تَفْقَهُونَ şeklinde üslup farkı ile kullanılmaktadır.¹³⁴ Başka bir kaynakta yine sadece üslup farkı ile أَفَلَا يَعْلَمُونَ ve تَعْقُلُونَ أَفَلَا şeklinde kullanılmıştır.¹³⁵ Başka bir ayetin tefsiri için yine söz konusu fiilin bizzat kendisi üslup farkı ile أَفَلَا يَعْقِلُ şeklinde kullanıldığı görülmektedir.¹³⁶ Diğer bir kaynakta geçen "... أَفَلَيْسَ لَهُوَأَءِ عَقْلٌ..." şeklindeki iba-

125 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XV/ 330.

126 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII/ 157.

127 Bkz. et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XXI/ 562; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XXIII/ 190.

128 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XVI/ 61; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 218.

129 Bakara, 44, 76, Âli İmran, 65, Enam, 32, Araf, 169, Yunus, 16, Hud, 51, Yusuf, 109, Enbiya, 10, 67, Müminün, 80, Kasas, 60, Saffât, 138, Yasin, 62, 68.

130 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, I/ 616; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 130, Olumlu mana için وَمَنْ لَمْ يَخُفْ مِنْ غَيْبِ مَنْ هُنَا وَمَنْ لَمْ يَخُفْ مِنْ غَيْبِ مَنْ هُنَا şeklindeki kullanım için bkz. et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, I/ 616.

131 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 133.

132 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, I/ 369.

133 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I/ 246.

134 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, II/ 151.

135 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 161; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 156. Kelimenin bizzat kendisinin أَنْ أَفَلَا تَعْقُلُونَ şeklinde kullanımı için bkz. el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, II/ 4; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, VI/ 492, kelimenin bizzat kendisinin kullanımı için bkz. el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, I/ 448; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I/ 371; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, IV/ 107.

136 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XI/ 330; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 264; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, VI/ 416; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III/ 250; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XIII/ 216; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 423; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, II/ 174.

rede لَيْسَ edatı ile olumsuz üslup korunmuş ve fiil yerine عَقْل ismi kullanılmıştır.¹³⁷ Başka bir ayetin tefsiri için أَفَلَا تَعْقِلُونَ¹³⁸ şeklinde fiil ve üslup aynen tekrarlanmış ve diğer bir kaynakta olumsuz üslup “أَفَلَيْسَ لَكُمْ عُقُولٌ/ sizin akıllarınız yok mu?”¹³⁹ şeklinde isim cümlesiyle kurulmuştur. Bu ibarede olumsuzluk üslubu أَفَلَيْسَ terkihi ile korunarak söz konusu fiilin kök harflerinden isim olan çoğul عُقُولٌ (akıllar) kelimesi kullanılmıştır. Başka bir ayetin yorumunda olumsuz üslup korunup, fiil değiştirilerek utanmamak/ أَفَلَا تَسْتَحْيُونَ manası tercih edilmiştir.¹⁴⁰ Yine bir başka kaynakta, üslup olduğu gibi korunarak ve fiil daha önce belirtilen anlamlardan biri olan, ibret alarak düşünmemek fiili ile birlikte أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ şeklinde kullanılmaktadır.¹⁴¹ Diğer bir kaynakta üslup korunarak, fiil daha önce izah edilen lafızlardan olan ibret almak manasında فَتَعْتَبِرُونَ lafzı tercih edilmektedir.¹⁴² Başka bir ayetin tefsirinde daha önce geçen aklı olmamak/ فَتَعْتَبِرُونَ lafzı tercih edilmiştir.¹⁴³ Diğer bir kaynakta akıl- lı bulunmamak/ فَمَا فَيْكُمْ عُقُولٌ lafzı kullanıldıktan sonra aklın eylemi olan ibret almak/ تَعْتَبِرُونَ manası tercih edilmiştir.¹⁴⁴ Yine bir başka kaynakta üslup korunarak tedebbür/ تَتَدَبَّرُونَ ve ibret almak/ تَعْلَمُونَ/ تَعْتَبِرُونَ/bilmek¹⁴⁵ ve “أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ/ akıl eder olmadığınız mı?” anlamları tercih edilmiştir.¹⁴⁶

137 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III/ 499. Bu üslupla yorumlandığı diğer yerler için bkz. el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 243.

138 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 541; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, II/ 535; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, VIII/ 321; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, II/ 402, Aynı kelimenin benzeri kullanımı için bkz. el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, IX/ 51; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV/ 329; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVI/ 295, kelimenin kullanıldığı diğer yerler için bkz. el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, II/ 638; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, II/ 509; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, IX/ 275. Üslup ve kelimenin aynen tekrarlandığı yerler için bkz. et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVIII/ 416; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 231; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XI/ 273; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVII/ 96; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XII/ 144; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 405. Aynı mana için bkz. el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XII/ 302; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI/ 249.

139 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV/ 253.

140 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XVIII/ 464.

141 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, V/ 351. Aynı üslup için bkz. İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, V/ 488; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XIX/ 604.

142 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 296.

143 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XXI/ 105. Aynı üslup için bkz. el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 532.

144 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, IV/ 61.

145 el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XV/ 121; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII/ 38.

146 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XX/ 543; El-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 517; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, VI/ 24. Bu eserin ilgili yerinde tefsire yer verilmeden diğer kısımların tefsirine geçilmiştir, el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XV/ 47; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI/ 585.

Yasin suresi 68. Ayette görülen أَفَلَا يَحْقُلُونَ şeklindeki kıraat farklılığını da¹⁴⁷ göz önünde bulundurarak ayetin olumsuz gâib çoğul sîgasında da geldiği görülmüştür. Ayetin tefsirinde daha önce belirtilen akıl etmemek/أفلا يعقل¹⁴⁸ ve akılı olmamak/ليس لهم عقل manası ve üslubu tekrar edilmiştir.¹⁴⁹

2.2.5. Şart Edatı (إن) ile Kullanımı

Söz konusu fiilin şart edatı إن ile iki farklı surede ve iki ayrı ayette muhatap çoğul sîgası ile kullanıldığı tespit edilmiştir.

İnceleme konusu fiil (إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ...) ¹⁵⁰ Ayet'inde şart edatı إن ile kullanılmıştır. Söz konusu fiilin anlam alanı değiştirilmeden üslubu değiştirilerek, kavramak-akıl etmek, (تعقلون) anlayıp-kavramak (تفهمون) gibi anlamların tekrarlandığı görülmektedir.¹⁵¹

2.2.6. Şart Edatı (لو) ile Kullanımı

Araştırma konusu olan hedef fiilin لو şart edatı ile sadece bir surenin bir ayetinde geçtiği tespit edilmiştir.

Söz konusu fiil (..لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ...) ¹⁵² Ayetinde görüldüğü gibi لو şart edatıyla anlam alanı değişmeden üslup değişerek geçmektedir.¹⁵³ Diğer bir kaynakta "لَوْ كَانَتْ لَنَا عُقُولٌ/ keşke bizim akıllarımız olsaydı"¹⁵⁴ şeklindeki ibarede kelimenin isim hali tercih edilmiştir.

147 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XX/ 548; el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 518.

148 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XX/ 549; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XV/ 51.

149 el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 518; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI/ 588.

150 Ali imran, 118, Şuara, 28.

151 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, VII/ 148; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, I, 406; İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II/ 108; et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XIX/ 344; El-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, III/ 352. Üslup ve hedef kelime bizzat kendisi verilerek tefsir için bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, III/ 308.

152 Mülk, 10.

153 et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi'u'l-Beyan fi Tevili'l-Kur'an*, XXIII/ 510. Benzeri *عقل من يميز وينظر* şeklinde ibare için bkz. el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, IV/ 327. *عقل متأملين* şeklinde ibare için bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamidi'd-Tenzil*, IV/ 579; el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XVIII/ 212.

154 İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII/ 178.

SONUÇ

عَقْل maddesinin ع ق ل harflerinden elde edilen bir fiil olduğu görülmüş, Halil b. Ahmed, bu harflerin yer değiştirmesiyle علق/ kan-askıya almak, قلع/ sökmek-koparmak, لعق/ yalamak ve لقع / yılan vb. ısırma kelimelerinin türediğini bildirmiştir.

Arapça sözlüklerde عَقْل maddesinin isim ve fiil yapılarında çok geniş anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu maddenin isim olarak; insanın anlama, bilme melekesi akıl, bağ- ip, sığ-derin olmayan kuyu, bir tür sadaka-zekat, evine hapsedilmiş kadın, inci, kavminin akıl danesi, yüce-üstün, toplumun eliti-seçkini, bir şeyin en iyisi-en güzeli, diyet, akrabalar, derece-mertebe, ayağın yalpalaması, hastalık, bir tür elbise, korunak-kale-sığınak, kıvrımlı, yükseltili, eğimli yer, zor-garip-karmaşık işler, gidilemeyen-ulaşılamiyan yerler, kum tepeleri, vadi, kertenkele yuvası, bükülmüş-eğrilmiş şey, çölde bir yer, bir dağ ismi, dili tutulup konuşamayan, güzel ahlaklı-edep, kötülüklerden uzak duran-muttaki-ciddiyeti belirgin kişi, söz ve eylemin bayağı-adilerinden uzak durmak, anlayışı güzel ve akli üstün, söz kaçmaz her şeyi duyan, bayağı-adi-değersiz, bacakları ince adaleleri kalın kadın ve at türü manalarına geldiği görülmüştür.

Söz konusu madde fiil olarak kullanıldığında; hastanın isali kesildi, anlayışı gelişti, anlamaya başladı, anladı-bildi, akıl etti, hatırladı, vaz geçti, uzak durdu, hatasını anladı, sığındı, bağladı, düğümledi, diyet ödedi, gölge düştü, şağzebiyye çelmesi taktı, yüksekte mahsur kaldı, akli tutuldu, hapis olundu, yalpaladı, denk düştü, bir şeyi yere bıraktı-koydu, dili tutuldu-konuşamadı, diyetini aldı manalarına geldiği tespit edilmiştir. Kelimenin sözlük manalarından olan elbise, gölge düşmesi, inci, sadaka, şazebiyye tekniği, bayağı, adi ve değersiz gibi manalarının günümüzde unutulmaya yüz tuttuğu, gündelik hayatta kullanılmadığını söylemek mümkündür.

Kur'an'da عَقْل maddesinden türemiş her hangi bir ismin kullanılmadığı, bu kökten gelen kelimelerin tamamının fiil olduğu ve kırk dokuz ayette geçtiği görülmüştür. Bu ayetlerin tefsirinde müfessirlerin aklın eylemi olan düşünme, bilme, öğrenme, anlama, kavrama, idrak etme, ders, öğüt ve ibret alma, hatırlama, alıkoyma-engelleme, hatırlama, boyun eğme, faydalanma, kayıt altına alma gibi manaları tercih ettikleri görülmüştür.

Makale konumuz kelimenin, Kur'an'da isim olarak kullanılmaması, sadece fiil olarak kullanılması ve fiil olarak kullanılmasında da sadece aklın eylemleri ile ilgili anlamlara hasredilmesi, bizde söz konusu kelimenin Kur'an'da anlam alanının ve kullanımının daraldığı kanaatine götürmüştür.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Bolay, Süleyman Hayri "AKIL", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989.

Duru, Mehmet Ali, "Kuran'ı kerim'de A-K-L (ع ق ل) kelimesi semantik tahlil ve İslam düşüncesinde teşekkül eden akıl anlayışlarıyla bir mukayese", *Hikmet yurdu* 2015/2.

el-Farabi, İbrahim b. el-Hüseyn, Mu'cemu *Divâni'l-Edeb*, Tah. Ahmed Muhtar Ömer, Kahire, 2003.

- el-Gurtubi, Şemsüddin, *el-Câmi’u li Ahkâmî’l-Kuran*, Tah. Ahmed el-Berduni, İbrahim Etgış, Alemü’l-kütüb, 1964.
- el-Herevi, Kasım b. Sellam, *el-Garibu’l-Musannef*, Tah. Saffan Adnan Davudi, Mecelletü’l-Camiati’l-İslamiyyeti bi’l-Medîneti’l-Münevvera, ty.
- el-Vahidi, Muhammed b. Ali, *el-Vasît fi Tefsiri’l-Kurani’l-Mecid*, Tah. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Maud, Ahmed Muhammed Sıra, Ahmed Abdulğani el-Cemel, Abdurrahman Avis, el-Kütübü’l-İlmiye, Beyrut, 1994.
- er-Râğıb, el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, Tah. Adnan Dâvûdî, Dımaşk 2009.
- et-Taberi, Ebu Cafer, *Câmi’u’l-Beyan fi Tevili’l-Kuran*, Tah. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü’l-Risale 2000.
- ez-Zemahşeri, Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmıdî’d-Tenzil*, Daru’l-Kütübî’l-Arabi, Beyrut, t.y.
- ez-Zemahşeri, Amr b. Ahmed, *Esâsü’l-Belağa*, Tah. Muhammed Basıl, Beyrut, 1998.
- Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları 1998.
- Halil, b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitâbu’l-Ayn*, Tah. Mehdi Mahzumî, İbrahim Semarrâi, Dâru Mektebeti’l-Hilal, ty.
- İbn Kesir, İsmail b. Amr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Tah. Sami b. Muhammed Sellame, Daru Tayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzi, 1999.
- İbn. Faris, Ahmed, *Mu’cemuMekâyisi’l-Luga*, Tah. Abdusselam Muhammed Harun, 1979.
- İbn. Side Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, Tah. Halil İbrahim Ceffal, Daru İhyâi Tüراسü’l-Arab, Beyrut, 1996. İstanbul 2004; Yakıt, İsmail, *İslâm’ı Anlamak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Pişgin, Yasin, *Kur’an’da Kalbin Akledişi: İman*, Kelam Araştırmaları, 2013.
- Seyyid Şerif, el-Cürcânî, *Mu’cemü’l-Ta’rifât*, Tah. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire 2004.
- Şahin, Naim, “Kur’an-ı kerim’de akıl ve aklın değeri meselesi” *Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:VIII, Konya 1999.
- Şentürk, Mustafa, *Kur’an’da Akıl*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.
- Şule, Ağaç, *Arap Dilinde Akıl Kavramına Semantik Bir Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2014.
- Vardar, Berke, *Dilbilim’in Temel Kavramları Ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları 1998.
- Yakıt, İsmail, “Mevlâna’da Akıl ve Aklın Kritiği”, *Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, Sayı: 3.

